

СУЧАСНА СВІТОВА ФІНАНСОВО-ЕКОНОМІЧНА КРИЗА: ПРИЧИНИ ВИНИКНЕННЯ ТА НАСЛІДКИ ДЛЯ УКРАЇНИ

В статті проаналізовані причини виникнення світової фінансової кризи, проведено порівняльний аналіз сучасної кризи та кризи Великої депресії 1929-1933 років, підходи різних економічних теорій до визначення причин та наслідків економічної кризи.

In the article the analysed reasons of origin of world financial crisis, the comparative analysis of modern crisis and crisis of Large depression of 1929-1933 is conducted, going of different economic a theory near determination of reasons and consequences of economic crisis.

Ключові слова : фінансова криза, фінансові інститути, лібералізація, світова фінансова піраміда.

Постановка проблеми. В сучасних умовах глобалізації світова фінансова криза трансформується в більш широку економічну, що проявляється у проблемному функціонуванні фінансової та кредитної системи, розвитку дефляції, спаді фондових індексів, суттєвому зниженні вартості цінних паперів, зниженні обсягів ВВП та обсягів світової торгівлі. Одне з невеличких видань (ВТФ Італія, видавництво Джованні Джаккі) висловило, як на наш погляд, дуже глибокі оцінки сучасної фінансово-економічної кризи. Економічний крах, що поставив на коліна весь світ, говориться в ньому, не має чітких обрисів, і в цій розпливчастості ліній ніхто не знає, як і ким будуть переписані правила гри. Численні щоденні аналізи і суперечливі прогнози краху привели до народження надії на новий світ, що спирається на нову якість життя. Можливо, з меншими претензіями. Але з першочерговим завданням, яке полягає в тому, що якщо ми не подолаємо людську нерівність і шалений біг за багатством, то ми приречені на нові провали і невдачі.

Аналіз останніх досліджень. Проблеми розгортання світової фінансово-економічної кризи входять до кола наукових досліджень багатьох зарубіжних та вітчизняних вчених, зокрема цій проблематиці присвячено праці А.Грінспена, П.Гарбера, Л.Лароша, С.Саланта, П.Кругмана, Д.Хендерсона, Р.Флада, В.Базилевича, В.Гейця, А.Гальчинського, В.Литвицького, О.Соскіна, Ю.Пахомова, Ю.Уманця,

Виклад матеріалу. Неординарність сучасної кризи, масштабність і глибина були зрозумілі з самого її початку, але говорячи словами Дж. Сороса, вона «надто складна, щоб її коментувати». Багато хто в своїх оцінках і прогнозах порівнював і порівнює її з кризою 1929-1933 років. Проте ці порівняння не йдуть далі співставлень показників рівнів падіння виробництва, зайнятості і безробіття, інфляції тощо. Поза увагою залишаються порівняння їх причин і наслідків. А це видається набагато важливішим.

З теорії кейнсіанства добре відомо, що так звана «Велика депресія» знаменувала собою крах саморегульованого капіталізму, яка характеризувалась автоматичним забезпеченням макроекономічної рівноваги між сукупною ринковою пропозицією і сукупним ринковим попитом за допомогою так званих еластичних вбудованих ринкових стабілізаторів, таких як ціна, заробітна плата, ставка відсотка, зайнятість. Суть цієї моделі виражалась відомим законом Ж.Б. Сея, згідно з яким виробництво породжує доходи, на які обов'язково купуються товари відповідної вартості, і пропозиція товарів таким чином сама створює необхідний попит.

З критичного кейнсіанського аналізу класичної теорії саморегульованого капіталістичного ринку народилась теорія державно-регульованого капіталізму з її так званим основним психологічним законом і державою, як необхідним інструментом, покликаним створити додатковий сукупний попит, якого за нових умов неспроможна була забезпечити модель саморегульованого ринку.

Ця теорія лягла в основу практики державно-регульованого капіталізму. Таким чином, криза 1928-1933 років означала не тільки крах («відмову» старих) «правил гри», властивих моделі саморегульованого капіталістичного ринку, а й мала своїм революційним по суті наслідком теорію і практику державно регульованого капіталізму.

З часів перемоги кейнсіанства в економічній теорії і господарській практиці, якою би мінливою не була його подальша доля, критерієм конструктивних відмінностей різних господарських моделей стало співвідношення в них ринкових і державних механізмів, ступінь свободи приватного підприємництва і конкуренції.

Що в цьому контексті знаменує собою нинішня фінансово-економічна криза? Де, в чому її коріння? Ось що з цього приводу говорять відомі авторитети:

- «Поточна криза, вважає Джордж Сорос, який ще в 1999 році заявив про кризу сучасного капіталізму, відзначає собою кінець ери кредитної експансії, заснованої на доларі як міжнародній резервній валюті» [1].

- Виступаючи на саміті двадцяти найбільш економічно розвинених країн світу, англійський прем'єр Дж.Браун заявив, що нинішня криза висвітлила повне банкрутство моделі вільного неконтрольованого ринку.

- Глава Deutsche Bank Ж.Акерман був таким же категоричним: «Я більше не вірю в саморегулювання ринку. Скасування держконтролю досягло своєї межі».

- На думку президента Франції Н.Сарказі «Ідея всесильного і непідконтрольного ринку божевільна. Саморегулювання ринку завершено. Епоха невтручання держави в діяльність приватного сектору закінчилась».

Можна і далі продовжувати подібні оцінки. Проте достатньо і цих, щоб стало очевидним, що сьогодні, як і в період «Великої депресії» криза знов зв'язується з моделлю саморегульованого ринку. Чому? Адже сформований у 30-і роки минулого століття державно-регульований капіталізм став фактом, якого сьогодні не заперечують навіть найпопулярніші прихильники вільного ринку. Проблема, очевидно, в мірі державного втручання в ринкові механізми, державного контролю за ринковими інструментами.

Як відомо, безроздільне панування кейнсіанства в ХХ столітті тривало порівняно недовго. На зміну моделі економіки попиту прийшла модель економіки пропозиції. А згодом, на початку 80-х років, у провідних країнах Європи (Великобританії, Німеччині) і США почалися ліберальні реформи, які суттєво послабили вплив держави на економіку. В основу німецької неоліберальної моделі було покладено по суті залишковий принцип, згідно з яким ринку має бути стільки, скільки можливо, а держави - стільки, скільки необхідно. Те саме спрямування мали і реформи М.Тетчер у Великобританії. У США, які першими запровадили на практиці кейнсіанські ідеї, поклавши їх в основу нового курсу економічної політики Рузвельта, роль держави в економіці і після цього залишалася малозначущою. До цього додалися спроба Р.Рейгана послабити державне регулювання американської економіки.

Лібералізація дала певний ефект, проте її абсолютизація, що згодом привела до активного невтручання держави в економіку, зрештою виявилася не більш продуктивною ніж планова економіка. Ринковий романтизм в черговий раз закінчився гіркою реальністю, яку для національних країн підписує транснаціональний капітал.

Послаблення економічної ролі держави щодо контролю механізмів ринку спровокувало щонайменше два особливо значущих наслідки за умов планування світового фінансового капіталу. Дж.Сорос, висловлювання якого наводились вище, знав, що говорив відносно кінця ери кредитної експансії долара США.

Відомо, що Федеральна Резервна система США є приватною структурою, яка володіє монополією на емісію американської національної валюти, і яка природно, перш за все керується не національними, а власними приватними інтересами. Багаторічний глава ФРС США Алан Грінспен керований, очевидно, саме такими приватними інтересами ФРС, завжди сповідував політику низьких відсоткових кредитних ставок, що сприяло масштабній світовій кредитній експансії американської валюти.

Нестримне прагнення заробити на масі розширило масштаби спекулятивних операцій до небачених раніше розмірів, відірвали фінансові потоки від потоку матеріальних ресурсів і реальної оцінки нематеріальних активів. Фінансові інститути, і перш за все банки, були посаджені на своєрідну кредитну голку. В намаганні заробити чужими грошима, вони роздавали кредити направо і наліво, часто ігноруючи ризики їх неповернення. Останнім часом рівень ризикових кредитів, особливо споживацьких, сягнув 50-60 відсотків. Першим вражаючим наслідком такої політики стала по суті світова фінансова піраміда, вибудована ФРС США на основі долара. Рано чи пізно ця величезна булька мала лопнути. Другим особливо значущим наслідком кредитної експансії американського долара став масштабний розрив між платоспроможністю і споживанням.

На нашу думку, нинішня криза поклала край теорії суспільства споживання. І тут ми поділяємо висловлену на самому початку думку видання Дж. Джеккі щодо надії на новий світ з новою якістю життя, але з можливо меншими претензіями.

В шаленому бігу за багатством фінансовий капітал спровокував і привчив суспільства значної частини країн світу жити в борг і не завжди з реальною оцінкою можливостей цей борг повернути.

Гострота цієї проблеми з особливою силою проявилася в Україні. Країна, яка за роки перехідного періоду перетворилася в одну з найбідніших серед країн Європи, вражає масштабами споживчих кредитів, отриманих на будівництво квартир, на придбання автомобілів, побутової техніки тощо.

За період 2002- 2008 р.р. витрати і заощадження населення України зросли з 185073 млн.грн. до 855633 млн.грн., тобто у 4,6 рази, а позики одержані (за виключенням погашених)за цей період зросли з 2103 млн.грн. до 11660,3 млн.грн., тобто більше ніж у 55 разів. Вимоги банків за наданими кредитами за вказаний період виросли з 19574 млн. грн. у 2002 р. до 734010 млн.грн. у 2008 р.. Тобто частка вимог банків за наданими кредитами у 2008 році становила майже 86 % від доходів населення, в той час як у 2002 році ця частка становила лише 10,6 %. Населення країни потонуло в боргах [2].

Не останню роль у спричиненні кризи відіграла і та обставина, що топ менеджмент фінансового сектору розвинених країн світу (в першу чергу США) в умовах слабкого контролю за його діяльністю з боку держави використовував своє службове становище перш за все в інтересах власного непомірного збагачення. Незалежно від рівня ефективності управління фінансовими структурами винагороди окремих топменеджерів обраховувалися в десятки млн. доларів США.

Сподівання суспільства на всемогутність ліберального ринку, безконтрольність з боку держави за фінансовими інститутами, які в погоні за легкими прибутками бездумно брали і роздавали кредити,

стимулювали відрив споживання від реальних ресурсів. Характерно, що фінансово-економічна криза виявилася найбільш глибокою саме в тих країнах, вплив держави на ринок у яких є порівняно найбільш слабким. Серед них перш за все Україна. Прийнявши як і ряд країн Східної Європи неоліберальну модель економіки, Україна разом з цими країнами опинилася в особливо важких умовах.

Хоча сьогодні падіння промислового виробництва і уповільнилось у зв'язку із певним відновленням світового попиту на продукцію українського сектору, воно залишається дуже глибоким. У липні 2009 р. воно склало близько 27 % у порівнянні з липнем 2008 р.

Політична нестабільність в країні суттєво ослабляє ефективність антикризових заходів української держави обумовлюючи дію додаткових негативних факторів у процесі подолання кризи.

В той же час Китай швидше за всіх у світі долає кризові явища. В основі успіхів Китаю в боротьбі з кризовими явищами, де зростання економіки власне і не припинялось (у цьому році ВВП Китаю замість звичних 9-11% , виявляючи прискорення з другого кварталу, зростає на 8,0%), лежить пакет заходів державної підтримки економічного зростання вартістю майже 600 млрд.дол., полегшений доступ до кредитних ресурсів, більш як на третину зростання інвестицій в основні фонди за перше півріччя в порівнянні з аналогічним періодом минулого року, зростання реальних доходів населення, спрямованих на заміщення стиснутого зовнішнього ринку внутрішнім попитом і розвитком внутрішнього ринку. Китай, наприклад, демонструє в цих умовах рекордні за всю його історію показники власного виробництва легкових автомобілів (6 млн. штук за перше півріччя) і їх придбання (більше 6 млн.штук за цей же період, з яких 4,5 млн.штук – китайські) [3].

Схожі результати демонструють і так звані «азіатські тигри» та Індія – країни, де ніколи особливо не покладалися на стихію ринкової саморегуляції.

Оптимістичною сьогодні виглядає ситуація в США. Якщо у першому кварталі 2009 р. ВВП США скоротився на 6%, то у другому всього на 1%. Є сподівання, що третій квартал продемонструє зростання.

Регулятивні заходи провідних держав світу виявилися ефективними і по відношенню до світової економіки в цілому, яка почала частково відновлюватись, про що свідчить зростання попиту на нафту і метал.

Чому це вдалося швидше? На думку економічних експертів вихід із теперішньої світової фінансово-економічної кризи не буде простим і швидким, криза ще протягом 15-20 років при загальному підвищувальному тренді буде супроводжуватися скачкоподібним коливанням попиту і пропозиції.

За розрахунками Світового банку у 2007-2010 роках обсяг вимушених списань тільки у фінансовому секторі США, Японії, країн зони євро та Великобританії сягне майже 8 трлн.долл., що становить 14-15 %% світового ВВП. Лише для компенсації цих втрат потрібно буде декілька років відновлювального зростання [4].

Уроки теперішньої кризи продемонстрували, що завдяки координованим зусиллям держав найбільш розвинених країн світу вдалося запобігти масштабів руйнації, співставних з Великою депресією 30-х років.

Разом з тим, вони дають підстави для певних висновків щодо сутності цієї кризи, її причин і наслідків:

1) по-перше, її можна характеризувати не як більш-менш масштабну циклічну кризу, а як кризу ринкової моделі господарювання в межах глобалізованої світової економіки, структурну, системну кризу;

2) по-друге, її можна розглядати як такий результат загострення суперечності між широким інтернаціональним за своїм характером сучасним виробництвом і вузьким національним за своїми можливостями характером його регулювання, який

3) по-третє, на відміну від наслідків кризи 1929-1933 років, сучасна криза започатковує на новому, глобальному рівні революційний за своїм значенням процес трансформації глобальної саморегульованої ринкової економіки у глобальну ринкову економіку, регульовану світовою «наддержавою»;

4) по-четверте, якщо світ і не скотився сьогодні у нову «Велику депресію», то це, на нашу думку, значною мірою можна пояснити тим, що при всіх відступленнях розвинених країн Заходу від моделі державно регульованої економіки в сторону ринкового фундаменталізму, державне регулювання, його традиції певною мірою збереглися, чого не було на межі 20-х-30-х років ХХ століття.

Відповідно, причини сьогоднішньої кризи пов'язані як з провалами ринку, так і з прорахунками державного регулювання. Ряд спільних нарад лідерів провідних держав світу свідчать про те, що вони не тільки усвідомлюють необхідність спільних скоординованих дій всіх країн світу по подоланню кризи, а й намагаються спільно скоординовано діяти. Багато тут залежить від США. Вони з їх ліберальною моделлю і колосальним впливом на світову економіку мають поступитися в сторону більшого державного контролю над ринком, перш за все фінансовим.

Говорячи про уроки світової фінансово - економічної кризи для України, слід взяти до уваги суттєву відмінність в моделях економіки країн Заходу, з одного боку, і нашої країни, з іншого боку, пов'язану з періодом ще далеко незавершеної у нас ринкової трансформації.

Особливості прояву кризи в Україні, зв'язані не стільки з ринковим фундаменталізмом, скільки з недостатньою розвиненістю основоположних засад ринку. Можна погодитися в цьому сенсі з екс-

президентом Л.Кучмою, що «...нам потрібно дуже обережно ставитися до тенденції одержавлення економіки, посилення державно-регулюючої функції, які окреслилися нині на заході. При існуючій на Заході фундаментальності ринку демонтаж якихось його сторін може бути виправданим. У нас принципово інша ситуація. В умовах, коли в країні не створений надійний фундамент ринку і економіка страждає від його недостатності, будь-яке звуження ринкових механізмів надзвичайно небезпечно. Нам потрібно вберегти владу від принципової помилки в цьому питанні. Мені не зрозуміло, що вона буде робити з націоналізованими банками, контрольними пакетами акцій суб'єктів господарювання, що нам дасть адміністрування цін? Тільки сплеск корупції, бюрократизації і чиновницького свавілля.» [5].

Очевидно, що у нас глибокого реформування потребують самі державні інститути, функції, форми і методи державного управління. Відносна слабкість державних інститутів посилює вірогідність невдач в економічних перетвореннях. Маючи справу з структурним і системним характером кризи слід розуміти, що для її подолання необхідно змінити всю існуючу систему управління.

Література

1. Оксень А. Экономическое рабство: миф или угроза? // Киевский вестник. – 2009. – № 32(6576) от 26 марта 2009.
2. [Електронний ресурс]. – Режим доступу :[http //www.ukrstat.gov.ua](http://www.ukrstat.gov.ua)
3. Дзюба В. Мировая экономика: пациент пришел в себя? // Коммунист. – 2009. – № 71 (1215) от 11.09.2009.
4. Кораблін С. Сопілочка Щуролова // Дзеркало тижня. – 2009. – № 20(748) від 6 червня 2009 р. – 8 с.
5. Комментарии. – 2009. от 24 апреля -1 мая 2009. – С. 17.
6. Криза глобального капіталізму. – К. – 1999.

Надійшла 17.11.2009